

Հրանտ Մաթևոսյան

Մենք ենք, մեր սարերը

9

9

«Դժվար է ծաղրվող մարդու բանը. ծիծաղել չգիտի, կասկածամիտ է և, պաշտոնի բերմամբ, հավակնոտ է: Եթե ես երբևէ լեյտենանտ խաղամ, սրան կներկայացնեմ: Է-Է՛, բուք է, բո՛ւք: Ոչի՛նչ, բթամիտները ծիծաղելիորեն սիրելի են: Բայց երբ բուք են լինում և հավակնոտ՝ այդ արդեն արժանի է ատելության: Բացի այդ, նա ինձ մայր հայիոյեց և չթողեց, որ ես պատասխանեմ. այդ էլ ատելու արժանի է: Բայց ես ատո՞ւմ եմ նրան»:

Ատելությունը մեծ գգացմունք է: Կես ժամում չես ասի: Ուզենաս ատել՝ աչքդ կընկնի լուսամուտից դուրս ճնճողուկներին, ցանկապատին, օրացույցին, նկարին, լոգունգին՝ և նրան կնոռանաս: Կես ժամվա մեջ նրան ատես ամենաշատը մի վայրկյան: Մի վայրկյանն ի՛նչ է, որ մի վայրկյանի տված գգացմունքն ինչ լինի: Տարիներ են պետք, այդ տարիները կես ժամերի բաժանիր, ամեն կես ժամից վերցրու մեկ վայրկյանը՝ կլինի մեկ օր կամ մեկ շաբաթ: Այ, դա նստվածք կլինե՛ր...

1941-ին և դրան նախորդող շատ տարիների գյուղը ոչ ոքի չէր ատում: Չէր ատում Դավթի տղա Անտոնին, նրան՝ ում տարան Սիբիր, կարծում էին Սիբիր է, մեկ էլ տեսան դիմացի անտառից դուրս է եկել ու ծիծաղում է: Նրան, որ ձիերը թարս պալտում էր, հետապնդող ջոկատին, ինչպես փախչող աղվեսը շանը, ուժից գցում էր, բռնվել էր ցույց տալիս, հետո երևում էր հեռու մի տեղ՝ թարս ձիու

վրա, հետապնդման հրապուրելով ուժասպառ ջոկատին: Մորթում էր Անտոնը մեկնումեկի մատաղացու որձը, մի քիչ խորոված էր ուտում, իսկ մնացածը ծառից կախ թողնում էր՝ վրան թուղթ. «Անահիտ քեռեկին, ես մատաղի իմ բաժինը կերա: Արդոց լինի»: Անահիտ քեռեկինն ուզում էր անիծել, մեկ էլ ծիծաղում էր, հետո լաց էր լինում. «Ա՛յ տաքի կարոտ նրա մերը մեռնի, տեսնես կուշտ կերել է՞: Տաքի կարո՛տ, սապնի կարո՛տ...»: Մի անգամ հերկվորները Դավթի Անտոնից կոլեկտիվ բերված եզան պոզին գրություն գտան. «Սա պահե՛լ է: Էս ի՛նչ է պորտի ուռուցքը, Էս ո՛ր անասունն է խփել: Մյուս անգամ ճիպտելիս եթե տեսա՝ ձգվել կտամ ակոսի մեջ»: Չէին հավատում Անտոնից այդպիսի բան, որովհետև խոսքի կեսը միշտ կատակ էր եղել: Ահավասիկ, նույն օրը ոչխար էր մորթել՝ գրությամբ. «Էդ ո՞նց է, Ադամ քեռի, ոչխարիդ լավ չես նայում. վատ է, այ մարդ, գիրացել է՛ր, տրաքվում էր թե փշանա: Ջգույշ մնացեք, զգո՛ւյշ...»: Բայց նա եզն սպանեց: Հերկվորները մնացին առանց ակոսի եզան: Իսկ Անտոնը անտառի եզրին կանգնած ձայն տվեց. «Ինչո՛ւ եք մոլորվել... Մեր կոմունան վա՛ր կանի... Վար

արեք, տրակտորով վար արեք...»: Այդ ժամանակ մաճկալը՝ Անտոնենց նոքար Մուքելանց Անդրոն, բռնուցքը թափ տվեց դեպի անտառ ու ոտքի ելավ. «Ես քո...»: Անդրոն լծան տակ քաշեց կենտ եզը, կրծքին առավ լծկան ակոսի ծայրը ու՝ քշե՛ք, ասաց, քշեք, ես նրա... Անդրոն եզան հետ գնաց մինչև ցելի կեսերը, մինչև խոփը քարի առավ ու Անդրոյի գույգը, հուպ տալով, նրան մեծ ակի տակ կոխեց: Անդրոն դուրս եկավ գութանի տակից, եկավ կրծքին առավ լուծը և հաստ պարանոցը թեքեց դեպի անտառ. «Դուրդ գալի՞ս է... Աչքդ կհանեն ու վար կանեն...»: Անդրոն միամիտ էր. կարծում էր այդպիսով կշարժի Անտոնի խիղճը. Անտոնը փորը բռնած ծավվում էր, ցույց էր տալիս թե ծիծաղում է, հետո շնչահատ խռպաց. «Է՛յ, եթե պորտատակին ճիպտեցիք՝ դրան էլ կսպանեն»: Այդ ժամանակ Անդրոն լծից պոկվեց ու ցելերի մեջ անհավասար ճոճվելով՝ գնաց դեպի անտառ:

– Չե՛մ սպանի, անտեղի մի՛ արի...– Անտոնը թաղվեց անտառի մեջ: Մյուս օրը առավոտյան եզների մեջ ուրիշ երկու օտարը կային: Իսկ

ճաշվա մոտերքը Գետամեջից գանգահարեցին, թե իրենց եզները կորել են: Եկան տարան իրենց եզները, և հերկվորները դարձյալ նստեցին ակոսի մեջ: Մի երկու օր հետո հերկվորները գութանը գտան գոմեշներով լծված: Երեք գոմեշ էր, երկուսը լծված էին, մյուսը բլրակին նստած գլուխը բարձր որոճում էր: Շրջակա գյուղերում չկար

գոմեշ ունեցող տնտեսություն:– Շան տղեն Ղազախից է քշել: Բանեցրեք մինչև ղազախեցիք կիմանան,– կարգադրեց Աբգարը: Հերկվորները գոմեշ բանեցրած չկային: Շոգ էր, գոմեշները լեզուները հանում էին ու ակոսի մեջ ծնկում: Գոմեշներն անուն չունեին:– Հե՛յ,–

անտառից դուրս եկավ Անտոնը,– ոտքներին խփեք, ոտքներին: Ակոսինի անունը Լաչին է, մյուսինը Ղարա է: Էն մյուսինը չգիտեմ, դուք դրեք:

Անտոնը մի երկու ամիս խաղաղ էր, երբեմն դուրս էր գալիս ձայն տալու.– Էյ, ինձ էլ աշխօր գրեք,– ու ձեռքի շրջանով ցույց էր տալիս աշխօրի ձևը և բացատրում էր այդ շարժումը. «Օ... օ է, օ»: Մի անգամ

նախագահին մի թուղթ բերեցին. կպցրած էր պատի թերթի տախտակին,– բացատրեց բերողը,– թղթակցություն է: «Նախագահ Աբգարին.

պահեստապետդ թոցնում է, ո՛նց է թոցնում՝ կրում է: Շալակով տարավ: Տեսավ քնած եք՝ ձիով տարավ: Տեսավ քնած եք՝ սայլով տարավ: Վկա ենք ես ու իմ արևը»:

Այդ այդպես էր. պահեստապետը կալանավորվեց, իսկ կուսբջիջն Անտոնի համար ներման խնդրագիր ուղարկեց կենտրոն: Բջջի քարտուղարին ու կոմիտեի անդամներին կանչեցին կենտրոն հույս տալու: Այնտեղից նրանք վերադառնում էին գլուխները կախ. քարտուղարին հանել էին, իսկ մյուսներին նկատողություն հայտարարել: Երբ նրանք մտել էին Անտառամեջի ճանապարհ՝ ընդառաջ ելավ Անտոնը:

– Պաշտոնդ սրտանց շնորհավորում եմ, Անդրո, ինչքան որ մեր դռանը չարչարվել էիր՝ ամեն մարդու Էդքան չի էլ տրվում աստծուց: Մենակ թե՛ առաջ ընկիր, նոր ես՝ կկրակես:– Ու մյուսների հետ զրուցելով գնաց մինչև գյուղի տակ:

Էդ հանել-մանելը, նկատողությունները վնաս չեն տա, – ասաց Անտոնը:–
Անվնաս բաներ են նկատողությունները, չարժի դրանց համար տխրել: Իմ մասին
էլ մի մտածեք: Ես մեկ եմ: Դեռ, դեն՝ մեկով ոչինչ չի փոխվի: Ես ձեզ համար եմ
ասում. քեզ եմ ասում, Աբգար, ա՛յ, ձեռքս խղճիս՝ ասում եմ արդար գործ է ձեր
գործը: Ես ճեմարանում սոցիալիստ էի, համարյա թե կոմունիստ էի: Տես, չեմ
ասում, թե իմ հանդեպ անարդարություն է եղել: Ես մեկ եմ: Բացի այդ՝ դա
սկզբունքայնություն է. հարուստ է՝ վերջացավ գնաց: Տե՛ս, Էդ ես եմ ասում: Իմ
հարցից ձեզ վնաս չի գա: Պահեստապետիդ երեք ամսվա բանտարկություն են
տվել, ահա՛ թե ինչը պիտի ձեր մեջքը կտորի: Ինչո՞ւ են պահեստապետիդ երեք
ամիս տվել: Որովհետև դատավորի հետ լիկկայանի ընկերներ են և որովհետև
քննիչի ձեռքը փող են կոխել: Կաշա՛ոքը: Եթե դա ձեր մեջքը կտորեց՝ կտորեց, թե
չէ ինձանից բան դուրս չի գա: Եզն սպանում եմ, հետո շան չարչարանքով
Ղազախից գոմեշ գողանում ձեզ համար: Մի երկու դաշադղուչուղ ենք՝
Էգուց-Էլօր Էստեղ-Էնտեղ կսատկոտենք, մեզանից ձեզ վնաս չկա, Աբգար, ձեր
մեջքը կտորոզը կաշառքն է լինելու:

Նորընտիր քարտուղարը ձին միանգամից շոռ տվեց՝ ձեռքին ատրճանակ:
Վրիպեց: Նույն պահին Անտոնը մաուզերը կոխել էր նրա աչքն ու շնչահատ վրա
էր տալիս.

– Ինչո՞ւ ես ուզում սպանել, տո իշի՛ տղա... Ես քեզ ի՞նչ վատու-թյուն եմ արել, տո
տավարի՛ ցավ: Գիշերները տեղդ տաք է, չէ՛... դուրդ գալիս է, չէ՛... Իսկ ա՛ղը,
աղը, կոպեկանոց աղն ինչպես է... եթե ճաշդ մի քիչ աղի է լինում, գոռում ես, չէ՛,
կնոջդ վրա... Իսկ անալի կերած կա՞ս: Գնացեք, շնորհակալ եղեք, որ լեշներդ
չեն փռում... Գիտեք, չէ՛, որ Ուոուտի Ադասին Անտոն չի, մտել է գրասենյակ...
գիտեք, չէ՛, որ բջիջը կոտորել է... Լիկկայանի՛ տգետ, սոցիալիզմից մի եղունգի
չափ բան հասկանում ե՞ս, հաստագլո՛ւխ: Գնացեք, գնացեք վա՛ր արեք:

Մտախոհ բաժանվեցին: Հետո Աբգարն ասաց. «Ափսոս է, ճեմարան է
վերջացրել ու ծնակներում է քնում: Իսկ դպրոցը մի կարգին դիրեկտոր չունի»:

Կուսկազմակերպության քարտուղարն աչքերը չոեց նախագահի վրա.

– Հարուստի լակոտ է եղել՝ վերջացրել է ժողովրդի փողերով. մե՛ծ բան է արել՝ տերտերի դպրոց է ավարտել:

Նույն օրը նա միլիցիայի ջոկատ կանչեց գյուղ ու տարավ հետապնդման:

Անտոնին չգտան, Անտոնը չքացել էր: Կարծում էին տիֆը նրան մի թփի տակ խեղդած ու կերած կլինի՝ պատերազմին բանակի հետ Պարսկաստան իջած գետամեջցի մի գինվոր նրան տեսավ Թավրիզ քաղաքում: «Խանութ ուներ, նստել էր խանութում, փափուկ աթոռի մեջ, քաղցր թութուն էր ծխում ու ննջում էր:

Գույնը, շորերը, աչքերն, այ մարդ, աչքերը լրիվ փոխված էին, կարծես իսկի Անտառամեջի մարդ չէր տեսածս: Կո՛ւշտ»: Անտոնը գետամեջցուն հարցնում է. «Հը, ո՞նց է, Անտառամեջը դեռ կա՞, թե կերել պրծել են», ու գկոտում է:

Ասում են, ում որ պարտավոր էին ատել՝ Դավթի Անտոնին, չատեցին: Եվ այդպես էլ չիմացան ինչ է ատելությունը, մինչև որ սկսված պատերազմը գյուղից չքաշեց բոլոր տղամարդկանց, հազար ինն հարյուր մեկից մինչև հազար ինն հարյուր քսանվեց թվականը ծնվածներին, բոլոր նրանց, ովքեր շատ թե քիչ տղամարդ էին. բայց նրանք՝ այդ մեկ թվականին ծնվածները, ի՛նչ տղամարդ էին. նրանք պարզապես ընտանիքատեր էին՝ քունքները սպիտակ, մազները նոսր. շատերը նոսր էլ մազ չունեին, շատերը, Ղարաքիլիսայի ճակատամարտից հետո, բահին այնպես էին ընտելացել, որ հրացանը բահի պես էին բռնում: Եվ նրանք՝ այդ քսանհինգ-քսանվեց թվականներին ծնվածներ՝ ինչ տղամարդ էին. Խորենը, գորակոչվելուց մի շաբաթ առաջ սայլով կարտոֆիլ էր տեղափոխում, եզները չէին քաշում, և նա ճիպտում էր ու լաց լինում. «Խնձո՛ր», եզը պոչով խփում էր Խորենի երեսին, և սա լացի միջից ոռնում էր: Նրանք ծնվել էին մեկից մինչև քսանվեց թվականները, որպեսզի ապրեն տարբեր ժամանակներում, ծերանան հերթով և մեռնեն իրարից քսանվեց տարի հետո, իսկ պատերազմը նրանց կամ թաղեց միասին, կամ ծերացրեց, կամ հաշմեց: Ով ետ եկավ շապիկի թևքը ճոճելով, ո՛վ փայտե ոտքը թխկացնելով, ով՝ սպասելով մնաց իր թեկուզ անթև, թեկուզ անոտ որդուն, ամուսնուն, եղբորը: Անտառամեջը հարյուր տղամարդ տվեց պատերազմին: Պատերազմն Անտառամեջին մի կոճակ իսկ չտվեց, հորթ կապելու մի պարան իսկ չտվեց:

Հա, Համոն Բեռլինից ծանրոց էր ուղարկել:

Գյուղը ծանրոցին ծանոթ էր. դարսում էր արկղի մեջ գուլպա, բրդե շոր, բրդե ձեռնոց, մուրաբա, ընկույզ, ծխախոտ, երեխայի թաթիկի գծանկար, մեխում էր արկղը, հասցեն գրում՝ դաշտային փոստ... ուղարկում: Այնքան էր ուղարկում, որ էլ ո՛չ թե ընտրովի, այլ ընդհանրապես բան չկար ուղարկելու: Գյուղը շատ էր տեսել «դաշտային փոստ» հասցեով ծանրոցներ, իսկ գյուղի հասցեով այս ծանրոցը միակն էր: Ստացան, հավաքվեցին, տարան բացելու... բացեցին... Համոն ուղարկել էր փետուրն ներքնակ... Վայ քո գլուխը չմեռնի, Համո՛...

Շուշոյին դնելու է վրան ու մտնի ծոցը:

– Նա էստեղ էլ մի քիչ պակաս էր:

Եվ այդ օրերին, երբ սպասում էին տեսնել հրեշային որևէ բան՝ գեներալական ծակծկված գլխարկ, ջարդված խաչով սաղավարտ կամ Հիտլերին՝ վանդակի մեջ կապկորեն արևածաղիկ չրթչրթելիս,– այդ օրերին գյուղն ստացավ բարակ ոտքերով, վիզը երկար մի գամբիկ, տեղական ձիերից կրկնակի բարձր: Ոտքը ասպանդակին չէր հաս–նի: Դա քացի գցեց կողքից անցնող Ստեփան բիձուն, իսկ սա հեռու քաշվելով ասաց.– Ռոռո, գերմանացի...

Չորրորդ դասարանցի մի տղա հեռվից քարով խփեց ձիուն. «Հիտլեր», իսկ Կերչից մի ոտքով եկած Նիկալը զարգացրեց. «Ֆրաու Հիտլեր»:

Հեռվից շրջապատել էին ձիուն մի տասը մարդ և ասում էին. ֆրաու Հիտլեր: Հետո համարձակներից մեկը կամաց-կամաց, կամացկամաց մոտեցավ ու, հուպ, բռնեց սանձը.– ֆրաու՛...– Բռնեցին մյուսներն էլ, սպասեցին մի տասը րոպե: Ապա նույն այդ համարձակը ձեռքը տարա՛վ, կպցրեց ասպանդակին: Ձին տեղում շարժվեց, և նրա սանձը տասը մարդով պինդ ձգեցին: Հետո չորրորդ դասարանցին տնից հեկավով բերեց ու տասը մարդով ձիու գլուխն անցրին երկրորդ սանձը: Ապա լարախաղացի չափ թեթև Բադիշին կպցրին ձիուն, սանձերը տվեցին ձեռքն ու հայդա՛, սուլոցով, քար նետելով, աղմկելով շարտեցին ցելեր:

– Չվախենաս, պի՛նդ բռնիր սանձերը:

– Կպիր թամբին, կպի՛ր:

– Կռացիր, Բաղի՛շ:

Բաղիշը տարավ ցելերով, կալերի ճանապարհով, Միջնակի ճանապարհով, սարն անցավ, կորավ ու կորա՛վ, երևաց Գետամենջի ճանապարհին, Կամսարի տան արահետով ելավ գառիվերն ու եկավ

գյուղամենջ:

Բաղիշին իջեցրին, նստեցրին ուրիշի:

– Ցելերով մի՛ գնա, ճանապա՛րհը գցիր, ճանապարհը, ճանա-պարհով լավ կգնա:

Ցելերով էլ գնաց, ճանապարհով էլ տարավ, առվի վրայից էլ թոցրեց, ցանկապատով էլ փորը քերծեց, ձանձրացավ, բերեց խմբի մոտ: Ապա դպրոցականին դրեցին վրան.– Կաիր, պոկ չգաս:– Սա պոկ չեկավ, քշեց ամենաշատը և անխղճորեն ծեծեց: Դպրոցականն ուղղակի սպանեց ձիուն: Հետո միտանի Նիկայը նստեց:

Ձին հևում էր, քրտնել էր՝ կարծես ջրից էր դուրս եկել, գլուխը էլ այնպես բարձր չէր պահում. երեխան ձեռը կհասցներ դնչին: Եվ ահա գյուղամենջ եկավ բեռլինցի Համոն:

– Վայրենի հո չեք, ի՞նչ եք անում:

– Դռնակդ գիտի,– ասացին:

– Համո, դռնակդ փափո՞ւկ է:

– Համո, Հիտլերի կնկա անունն ի՞նչ էր:

– Կհասների Բեռլին, մի դռնակ էլ դու կբերեիր ու կիմանայիր փափո՞ւկ է թե չոր: Հիտլերի կնկա անունը Եվա Բրաուն է,– հարցերին բոլոր կողմերի վրա պատասխանեց Համոն, ապա բացատրեց, որ դա իսկական տոհմային ձի է, բայց գյուղում ձիու անունը մնաց ֆրաու Բրաուն: Ով հասնում էր՝ նստում էր, բարձում

Էին ինչքան կարողանում էին, խոտ չէին տալիս, ձմեռը գոմ չէին քաշում, չափ էին գցում ավտոմեքենայի հետ, ընտանիքով՝ կինն ու երեք երեխան նստած սար էին բարձրանում. խորշինն էլ՝ տակները. վառարանն էլ՝ կողքից կախած, խողովակները թխկացնելով. հավերն էլ թամբից կապած՝ ճղավելով, կեղտոտելով: Մի կերպ կարողացան մի տարվա մեջ սպանել:

Այդպես էլ Գերմանիայի մասին գյուղի պատկերացումները սնվեցին պատերազմի ժամանակվա լուրերով. Ջոյա Կոսմոդեմյանսկայան՝ կախված, հերոս երիտգվարդիականներ՝ կենդանի նետված հանքահորի հատակը, իսկ նրանց հոշոտող գեստապոյականը, երբ մոտը մարդ չէր լինում, արձակում էր վատ հոտեր և հաշվում էր վզից կախած տոպրակի միջի ոսկե ատամներն այն հրեաների, որոնց ինքն էր սպանել. գերմանացին քացի է տալիս պարտիզանի ոտքերի արանքին՝ գոտկատեղից ցածր, թաշկինակով սրբում է սապոգն ու թաշկինակը նետում. գերմանացին փախչում է մեր սվինից և այնպես է փախչում, որ թափից գլուխը պոկվել, ետ է մնացել, առանց գլխի է փախչում:

Այդպես՝ երկար ժամանակ: Մինչև որ այն չորրորդ դասարանցին դարձավ գինվոր, ծառայեց հեռու մի տեղ և այնտեղից գերմանուհի կին բերեց: Անտառամեջի արևը, քամին, ջուրը, կովերը, ձիերը, հավերը, ձյունը, անտառը, ծուղրուղուները, իրար կանչելիս մարդկանց բարձր ձայները, թրիքը, պղպեղը նրան դարձրին անտառամեջի, գերմանուհու իր լեզուն նա շուռ տվեց անտառամեջու լեզվի. «Միրտս խորոված է ուզում, հայրիկ»: Ասաց. «Սապոն չկա՞, սապոն բերեք, սապոնով լվանամ»: Ասաց. «Խոտ էի փոցխում, դրա համար էլ ձեռքս բշտել է»: Ասաց. «Ով չի աշխատում՝ նա չի ուտում, ով աշխատում է՝ նա ուտում է»: Եվ փորձեց անտառամեջու սրամտություն անել. «Ով աշխատի՝ ժամանակ չունի, ով չաշխատի՝ ժամանակ ունի՝ ուտի»: Իսկ ձեռքերը կոշտացել էին, իսկ ինքը չափսերով փոքր էր, աշխատելիս տեսնեիր՝ կասեիր «մեղք է այդ երեխան»:

...Եվ հիմա ատել մեկին, որին երբ ձեռ ես առնում՝ հայիոյում է, որը երբ հուզվում է՝ զանգահարում է շրջկենտրոնից գյուղ, թե եզներն ինչպե՞ս են... Է, չէ՛, եղբայր, ատելությունը մեծ ոսկի է, ամեն կոճակի համար չես մանրի: Հետո՞ ի՞նչ է պատահել. ոչխարն ուրիշի էր՝ և իհա՛րկե պիտի խոսքուզրույց էլ լիներ, և կոիվ ու

բանտ էլ, ի՞նչ կա որ: